

všichni mají právo na život, svobodu a majetek. Jejich přirozenoprávní teorie posloužily jako základ pro přijetí různých listin lidských práv.

Ve své rané fázi byl liberalismus charakterizován ekonomickou doktrínou **laissez-faire**, laissez-passer (= nechat dělat, nechat probíhat), která znamenala maximální omezení pravomocí vlády ve prospěch svobody podnikání. Stát byl chápán jen jako „noční hlídač“ a měl plnit pouze minimální základní funkce: ochranu svobody a majetku občanů proti vnějšímu nepříteli a zachování vnitřního řádu. Za otce mnohých z těchto myšlenek bývají považováni v oblasti politické **Jeremy Bentham** (1748–1832) a v ekonomické **Adam Smith** (1723–1790), který v knize „Bohatství národů“ položil základy teorie svobodného trhu. K vysvětlení jeho fungování používá Smith metaforu o neviditelné ruce, která jednotlivým subjektům trhu ukazuje směr: firmy maximalizují zisky, domácnosti užítky, a tím se vlastně (nechtěně) starají o obecný prospěch. Této koncepci se vytýká přílišný utilitarismus (zdůrazňování užitečnosti) a ospravedlnění konzumu a hedonické morálky. Historie však ukazuje, že i sledování „dobrých“ a mravních cílů může mít katastrofální důsledky.

Cílem všech liberálních (a neoliberálních) koncepcí je dodnes důraz na individuální svobodu a ochrana společnosti a ekonomického systému před vnějšími zásahy vlády. Liberálové tvrdí, že nelze předvídat důsledky žádného jednání, a proto i každá, byť dobře myšlená regulace, může vyvolat nežádoucí důsledky ve společnosti a nerovnováhu na trhu. Politickoekonomický program liberálů je proto zaměřen spíše než na snižování nezaměstnanosti na podporu a odstraňování bariér podnikání, tedy na oblasti, kde se vytváří materiální bohatství společnosti. Konkrétně se jedná např. o snižování daní, které tlumí podnikatelskou aktivitu, protimonopolní regulaci či odstraňování překážek mezinárodního obchodu (cel, tarifů, kvót apod.). Není proto náhodou, že teoretikové neoliberálního jsou dnes významní světoví ekonomové **Milton Friedman** (*1912), Nobelova cena 1976 a **Friedrich A. Hayek** (1899–1992), N. c. 1974.

Charakteristickým rysem liberalismu jsou koncepce společenské smlouvy. Na Hobbese, Locka a Rousseaua navazují v 70. letech 20. století **James Buchanan** (*1919), **Robert Nozick** (*1938) a zvláště **John Rawls** (1921–2003). Ve středu jejich pozornosti je teorie spravedlnosti a snaha nalézt její kritéria. Buchanan a Nozick se vyslovují pro (vyrovnávací) spravedlnost, tj. víceméně legitimují tržní rozdělovací procesy a pokračují spíše v linii pravicových ekonomických liberálů „neviditelné ruky“. Naproti tomu Rawlsova konstrukce kritérií sociální spravedlnosti stojí na levé straně spektra a navazuje spíše na univerzalistickou tradici I. Kanta a sociální liberalismus Johna S. Milla.

Existují tedy dva základní směry této ideologie: klasický (ekonomický) liberalismus a moderní (sociální) liberalismus. Obě ideové frakce stojí proti sobě v řadě protikladů (O' Sullivan, in Liberalismus konce 20. stol.): Klasický zdůrazňuje proti modernímu negativní svobodu proti pozitivní, rovnost příležitostí proti rovnosti výsledků, práva přirozená před pozitivními a zájmy

jedince před rostoucími nároky skupin. Na stát se klasický liberál dívá s nedůvěrou a snaží se ho proto omezit, zatímco moderní v něm vidí hlavní nástroj odstraňování společenských nerovností.

Dá se říct, že liberalismus je v současné době nevlivnější ideologií. Převahu liberálně demokratického řádu nad ostatními společnostmi si povšiml americký myslitel **Francis Fukuyama**, který v ní spatřoval vkročení do nové, posthistorické epochy („Konec dějin“, 1989). Tato expanze liberalismu ovlivnila i některé jiné ideologie: konzervatismus, katolickou sociální nauku, neomarxismus a feminismus. V této souvislosti se proto někdy poukazuje na určitou vyčerpanost liberalismu, která se projevuje poklesem preferencí liberálně demokratických stran.

Friedrich A. Hayek

(1899–1992)

O původem rakouském ekonomovi a politickém mysliteli F. A. Hayekovi jsme již hovořili v kapitole Spravedlnost. Následující ukázka je tvořena výběrem ze zásad liberalismu, které Hayek formuloval v 61 bodech.

Principy liberálního společenského řádu

„Liberalismem“ zde budu rozumět koncepci žádoucího politického řádu, který se vyvíjel nejprve v Anglii, od dob starých whigů (předchůdci liberální strany, pozn. R. D.) na sklonku 17. století po Gladstona (lídr liberální strany, v 80.–90. letech premiér, pozn. R. D.) na konci 18. století. Za jeho typické představitele v Anglii mohou být považováni David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T. B. Macauley a Lord Acton. Byla to tato koncepce individuální svobody v rámci zákona, která první inspirovala liberální hnutí na kontinentu a která se stala základem americké politické tradice. ...

Tento liberalismus je třeba jasně odlišit od jiné, původem kontinentální evropské tradice, rovněž nazývané „liberalismus“, jejímž přímým potomkem je to, co si nyní ve Spojených státech nárokuje toto jméno. Tento druhý názor, ačkoli začínal pokusem imitovat onu první tradici, ji interpretoval v duchu konstruktivistického racionalismu, jež převažoval ve Francii, a tím z ní udělal něco velmi odlišného, až nakonec, místo aby se zasazoval za omezení pravomocí vlády, skončil u ideálu neomezených pravomocí většiny. Je to tradice Voltaira, Rousseaua, Condorceta a Francouzské revoluce, která se stala předchůdcem moderního socialismu. ...

Liberalismus a demokracie, ačkoli jsou slučitelné, nejsou totéž. První se týká rozsahu moci vlády, druhá pak toho, kdo tuto moc má. Rozdíl je nejlépe patrný, vezme-li jejich opaky: opakem liberalismu je totalitarismus, zatímco opakem demokracie je autoritativismus. V důsledku toho je alespoň v principu možné, aby demokratická vláda jednala podle liberálních principů. ...

První druh důsledně ctí tradici a uznává, že veškeré znalosti a celá civilizace spočívá na tradici, zatímco druhý typ tradicí pohrdá, protože považuje nezávislý rozum za schopný civilizaci vytvořit. ...

Teprve když se shledalo, že nezpochybnovaná větší osobní svoboda, jíž se Angličané těšili v 18. století, vedla k dosud nepoznané hmotné prosperitě, byly podniknuty pokusy vyvinout systematickou teorii liberalismu. ...

Liberalismus se tedy odvozuje od objevu samočinně se vznikajícího nebo spontánního řádu ve společenských záležitostech, řádu, který umožnil využití znalostí a dovedností všech členů společnosti mnohem větší měrou, než by to bylo možné v jakémkoli řádu vytvořeném centrálním řízením. ...

Rozlišení mezi *spontánním řádem*, založeném na abstraktních pravidlech ponechávajících jednotlivcům volnost použít svých vlastních znalostí pro své vlastní účely, a *organizací nebo uspořádáním*, založených na příkazech, má ústřední význam pro pochopení principů svobodné společnosti.

... Koncepce společného blahobytu nebo veřejného blaha svobodné společnosti nemůže být tedy definována jako souhrn známých konkrétních výsledků, kterých by mělo být dosaženo, nýbrž pouze jako abstraktní řád, který jako celek není orientován k žádným konkrétním cílům, nýbrž poskytuje pouze kterémukoli náhodně vybranému členu nejlepší příležitost k úspěšnému využití znalostí pro vlastní účely. ...

... Rozšíření na účelech nezávislých pravidel správného chování na vztahy s ostatními lidmi sestává pouze ze zákazů zasahovat do chráněné oblasti každého ... Liberalismus je tudíž neoddělitelný od instituce soukromého vlastnictví, což je jméno, které zpravidla dáváme materiální části této chráněné individuální oblasti. ...

Základní principy liberální společnosti můžeme na závěr shrnout takto: V liberální společnosti se veškerá donucovací funkce vlády musí řídit třemi primárními zásadami, které bych rád nazval TŘI VELKÁ NEGATIVA: MÍR, SPRÁVEDLNOST A SVOBODA. Aby bylo možné jich dosáhnout, je nutné, aby vláda byla ve svých donucovacích funkcích omezena na prosazení takových zákazů (formulovaných jako abstraktní pravidla), jaké mohou být aplikovány stejnou měrou na všechny, a aby mohla vymáhat v rámci těchto jednoduchých pravidel ode všech podíl na nákladech, spojených s ostatními, nedonucovacími službami, jež se vláda může rozhodnout poskytovat občanům pomocí materiálních a lidských prostředků, jichž se jí tím dostane.

Otázky k textu

Co byste mohli říct o historii liberalismu? Jak byste charakterizovali dvě rozdílné formy liberalismu? V jakém poměru jsou liberalismus a demokracie? Jak vidí Hayek vztah liberalismu k tradici? Myslíte, že je tento názor pro liberály typický? Pokuste se charakterizovat jeho pojetí řádu? O jakých dvou typech řádu hovoří? Jaký je mezi nimi rozdíl? Jak se dívají liberálové na vlastnictví? Jak chápete dosažení „tří velkých negativ“? Co myslí Hayek zákazy aplikovanými na všechny? Které (české) politické strany se hlásí k liberalismu?

Hayek, F. A.: Principy liberálního společenského řádu, in Ježek, T.: *Liberální ekonomie, Kořeny auroamerické civilizace*, Prostor, Praha, 1993, str. 53–76.

9.2 Konzervatismus

konzervatismus, přesvědčení těch, kdo věří v hodnoty, jež co nejvíce zachovávají přítomný politický, sociální a ekonomický řád. Je to tendence přebírající způsoby chování z těch tradic a institucí, které se s odstupem času a podle zkušenosti jeví jako správné, a která chce případné jejich změny uskutečnit postupně a ne často. Termín konzervatismus je rovněž užíván jako název filozofické doktríny, která ospravedlňuje tuto tendenci.

(Britannica)

Název této ideologie pochází z lat. *conservare*, což znamená zachovávat. Konzervativci se soustřeďují na zachování tradičních hodnot a osvědčených principů života společnosti. Protože však zvyky a obyčeje nemohou být v rozmanitých společnostech stejné, má konzervatismus v různých zemích obvykle stejnou formu, ale často odlišný obsah. Nestaví se proti společenskému vývoji, ale proti vývoji překotnému, revolucím, reformám a chaosu, proti nimž staví stabilitu a řád. Konzervátec chce tedy bránit *status quo* a společenské instituce, na kterých stojí. „Změna je žádoucí pouze v zájmu jejich zachování“ (Burke).

Konzervativní myšlenky se začaly zpočátku vymezovat jen negativně, jako reakce na osvícenství, na tehdejší názory na uspořádání společnosti. Konzervatismus je tedy skeptický k racionalismu, který chce na základě rozumu budovat „novou“ společnost. Instituce a tradice totiž vznikají ve společnosti přirozeně; nejsou záměrně vytvořeny. Byly testovány časem a ukázaly se v zásadě jako dobré. Poskytují člověku jistotu, pocit bezpečí a vlastní identity.

Základní sociální institucí je rodina, protože je ochránkyní klasických hodnot, jako jsou láska, starostlivost, úcta, důvěra, jistota. Rodina proto slouží pro konzervativce i jako žádoucí model společnosti. Autorita otce představuje vládu, která svou moc nejenže nezneužívá, ale z ní vyplývá i odpovědnost pečovat o děti – občany, a to v duchu zásady *noblesse oblige* (šlechtictví zavazuje).

Za zakladatele konzervatismu je považován anglický filosof **Edmund Burke** (1729–1797). V díle „Úvahy o revoluci ve Francii“ poukazuje na revoluční události, které zničily téměř všechny tradiční instituce – král, aristokracie, církve. Hledá a odsuzuje jeho příčiny: přemrštěná víra v rozum nahradila víru v Boha a přinesla optimismus ve výchovu nového člověka a konstrukci společnosti založené na volnosti, rovnosti a bratrství. Výsledkem však byl zotročený člověk a společnost sužovaná tyranii, egalitářstvím a revolučním chaosem. Burke se staví proti myšlence společenské smlouvy a přirozených práv jakožto zneužitelné a zneužité abstraktní konstrukce. Stát vzniká přirozeným historickým vývojem a jeho organickou strukturu spojuje systém vztahů, jež nazývá předsudky (mravy, obyčeje, pravidla). Je společenským „živým, těch, kdo zemřeli, a těch, kdo se teprve mají narodit“.

Kritický názor na revoluci sdílí i francouzský filosof **Joseph de Maistre** (1753–1821), avšak ve svých postojích je mnohem radikálnější (reakčnější) než Burke. Neguje revoluci a požaduje návrat k předrevolučním poměrům, obnově autority církve, národních tradicí a vnitřních citů, jakožto projevů Boží vůle.